

Лекція 14. Дитина як інший.

Питання

1. Ставлення до незаконнароджених
2. Діти-жебраки

1. Ставлення до незаконнонароджених

Перше помітне компаративне соціально-історичне дослідження незаконного народження на європейському матеріалі здійснене у 1980 р. Один з його авторів та редакторів П. Ласлетт, характеризуючи означене явище, заявив, що соціальною проблемою воно було упродовж останніх двох століть, а моральною – з незапам'ятних часів. Британський історик як своєрідний вододіл між цими проблемними вимірами наводить Французьку революцію, разом з тим наголошуючи на багатоманітності поняття «незаконнонародженість» як правового, соціального, культурного конструкту .

П. Ласлетт не дарма апелював саме до прикладу Франції. Історія незаконнонароджених дітей найкраще мусить бути досліджена на прикладі цієї країни. І не тільки тому, що Ф. Ар'єс був французом, а ще й тому, що французьке суспільство лишило багатий матеріал для вивчення цього явища. По-перше, тамтешні джерела фіксують помітну частку позашлюбних дітей серед населення, а по-друге, мабуть, ніде на межі домодерної та модерної доби статус цих дітей не став темою таких широких дебатів у суспільстві й політиці.

«Кінець незаконнонародженості» – так метафорично називається підсумковий розділ книжки М. Гербера «Байстрюки» – одного з найкращих на сьогодні досліджень. У ньому показано, як дискусії під час розроблення проектів Цивільного кодексу Конвенту та Директорії і Кодексу Наполеона висунули підкидьків і байстрюків на передній план правового й адміністративного дискурсів. І нехай остаточного зрівняння таких дітей у правах з іншими не відбулося, але активне обговорення і законодавчі зміни трансформували це явище в іншу площину – соціальну .

Публічна та політична дискусія для Гербера означала початок кінця іншування незаконнонароджених дітей. Його книжка концептуально поділена на дві частини, де йдеться про «таврування» байстрюка та «зняття тавра». Це зняття відбувалося згори й могло спиратися на меркантильні міркування.

2. Діти-жебраки і діти жебраків

Попри те, що в Генеральному описі малолітніх жебраків марковано так само, як і школярів, цих дітей потрібно вирізнити, адже їхнє жебракування мало абсолютно інший характер. Треба також пам'ятати, що епізодично їжу чи гроші просили представники різних соціальних груп, наприклад, малолітні наймити, учні, однак це ще не наражало їх на маргіналізацію. Так само і прохання милостині кимось із батьків достеменно не означало, що родину загалом і дитину зокрема вважатимуть жебраком.

Скажімо, шістдесятилітньому мешканцеві Стародуба Григорію Климову прохання милостині давало змогу винаймати окрему хату для своєї родини – дружини і двох дітей, меншенькому з яких, Вакулі, виповнилося лише два місяці (і це попри те, що Григорій записаний як «дряхлий»). Якщо прибутки Климова були достатніми для щорічної сплати рубля за окрему хату, то, вочевидь, його родина не надто бідувала. При цьому Григорій не означений як жебрак, указано тільки спосіб його заробітку. Разом з тим у Стародубі зустрічаємо чітко марковану «нищую» дівку Параску, котра з восьмирічним сином Дмитром жила у козака Івана Котика поміж його підсусідків. Джерела показують: ми не можемо з певністю сказати, що тогочасне суспільство маргіналізувало всіх тих, хто просив милостиню, а тим паче – їхніх дітей і рідних. Для цього більш підхожим вважають шпитальне жебрацтво, яке найточніше відповідало класичним уявленням про маргіналів.

Шпиталь загалом мусив бути звичним явищем для населення Гетьманщини. Згідно зі статистичними даними з хрестоматійної статті О. Лазаревського у семи полках станом на 1740-ві рр. налічувалося мінімум

589 шпиталів. Це були такі самі будівлі, як і школи, здебільшого «ветхие». Побутує думка, яку артикулював ще П. Єфіменко, що у цих шпиталях мешкали в основному сліпі, «нищие и увечные старики».

Однак історична демографія її істотно коригує. За нашими обчисленнями, шпитальний мікросоціум міського населення Гетьманщини лише на 1/3 складався з осіб віком 60 років і старших. Основну його масу становили молоді люди, і, що найважливіше для цього дослідження, 11 % – діти віком до 14 років. Ким вони були і як потрапили до шпиталів?

Дослідник І. Прижов змалював доволі апокаліптичну картину, описавши цілу індустрію «виробництва» дітей-жебраків, зумовлену попитом на них. Дорослі крали дітей, збирали сиріт, наймали, брали в оренду. Дещо іншу механіку бачимо у відомому універсалі Кирила Розумовського від 15 вересня 1763 р.: «малолѣтніе же, оставшись сиротами и не імея над собою нѣкакова призмотру и попеченія, пристають в шпиталѣ или богодѣлнѣ, и, обращаясь з другими нищими, зараженными разными прилипчивыми болѣзнями, повреждают и себе тѣм же с одного своего невидѣнія и не отвращенія их ніким от такой своевольной гнѣлѣ».

За логікою гетьманського універсалу, діти-жебраки були сиротами, котрі не мали нагляду, а тому пристали до шпиталю, там заразилися тяжкими хворобами (насамперед сифілісом) і так стали постійними мешканцями шпиталів. Про хвороби згадаємо трохи нижче, а тут зауважимо, що рядки потребують критичного сприйняття, адже, по-перше, йдеться про просвітницьку риторіку, а по-друге – про вигоду самого гетьмана, оскільки, щоб діти не заражалися хворобами, їх пропонували відсилати не до шпиталів, а на суконну фабрику Розумовського в містечко Нові Млини, де вони були б зайняті прядінням шерсті та вивченням грамоти. Цитований універсал є дітищем часу, коли, за тезою Н. Козлової, змінювався підхід до опіки над тими, хто її потребував. У 1760-х рр. держава активно намагалася упорядкувати та

«одержавнити» надання допомоги бідним, проте ініціативи «згори» суперечили традиційним формам милосердя. Тут так само важливими залишалися міжособистісні взаємини та приватне, навіть у такому великому імперському місті, як Москва.

Ними керувався король Людовік XIV, котрий 22 липня 1697 р. прийняв декларацію про оподаткування байстрюків. Усі незаконнонароджені, як шляхетні, так і неблагогородні, мали сплатити певні суми, за що з них знімали відповідне тавро і давали змогу користуватися правами дітей, народжених у законному шлюбі.

Попри подібні ініціативи, обмеження байстрюків у правах буде скасовано у Європі аж у XX ст., тож не дивно, що «старе» річпосполитське право, яке діяло в Гетьманщині, було спрямоване саме на таврування. Так, «Саксонське зерцало» законність народження пильнувало упродовж кількох поколінь. Ті, хто не відповідав необхідним критеріям, зазнавали дискримінації в площині успадкування майна, представництва в суді тощо. Майнові обмеження накладав і Литовський статут. Також у ньому йдеться про істотно меншу цінність життя і здоров'я незаконнонароджених. Це помітно в багатьох пунктах, але найяскравіший приклад – артикул 32 чотирнадцятого розділу, який звільняв від відповідальності за вбивство байстрюка